

альні проблеми психології. – Т. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія / за ред. Максименка С. Д. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2007. – Вип. 6. – С. 217–221.

13. Линенко А. Ф. Теория и практика формирования готовности студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 ; 13.00.04 / А. Ф. Линенко // АПН Украины. – К. , 1996. – 403 с.

14. Лэнгле А. Эмоции и экзистенция / Альфред Лангле. – Х. : Гуманитарный Центр, 2011. – 332 с.

15. Маклаков А. Г. Общая психология : [учебник для вузов] / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2008. – 583 с.

16. Половникова Ж. Ю. Формування психологічної готовності співробітників охорони до здійснення професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Ж. Ю. Половникова. – К., 1999. – 16 с.

17. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Н. И. Шевандрин. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 512 с.

УДК 159.9

Горяченко Р.І., начальник відділу психологічного забезпечення управління кадрового забезпечення УМВС України в Черкаській області;

Ковальова В.Ю., начальник відділу психологічного забезпечення управління соціально-гуманітарної та психологічної роботи Департаменту кадрового забезпечення МВС України

ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОМАЛЮНКА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ В СИСТЕМІ МВС УКРАЇНИ

Стаття присвячена деяким аспектам професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в органи та підрозділи внутрішніх справ, зокрема, досвіду використання у психодіагностичній роботі психологів ОВС України невербальної проективної методики «Я в екстремальній ситуації».

Ключові слова: екстремальна ситуація, професійно-психологічний відбір, психологічна діагностика, проективна графічна методика, психомалюнок, конструктивна активність, необгрунтована ризикованість.

Статья посвящена некоторым аспектам профессионально-психологического отбора кандидатов на службу в органы и подразделения внутренних дел, в частности, опыту использования в психодиагностической работе психологов ОВД Украины невербальной проективной методики «Я в экстремальной ситуации».

Ключевые слова: экстремальная ситуация, профессионально-психологический отбор, психологическая диагностика, проективная графическая методика, психорисунок, конструктивная активность, необоснованная рискованность.

Постановка проблеми. Працівники органів та підрозділів внутрішніх справ і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ належать до категорії осіб з високим рівнем професійного стресу. Це є наслідком того, що їм

нерідко доводиться виконувати свої службові обов'язки з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю у надзвичайних та екстремальних ситуаціях.

Зокрема міліціонерам та військовослужбовцям доводиться перебувати і виконувати доручені завдання в епіцентрі або неподалік від місця:

- техногенних аварій на об'єктах промисловості, енергетичної та транспортної інфраструктури;
- небезпечних природних явищ, стихійного лиха (повені, зсуви, пожежі);
- тяжких злочинів;
- терористичних актів;
- дорожньо-транспортних пригод тощо.

Упродовж останніх років працівники міліції і військовослужбовці внутрішніх військ МВС України діяли в ситуаціях, що виникали у ході:

- попередження масових порушень громадського порядку в АР Крим (1998, 2002, 2006, 2007), м. Києві (1995, 2001, 2007, 2011–2013);
- забезпечення правопорядку під час масштабних спортивних та культурних заходів, наприклад, ЄВРО–2012;
- ліквідації наслідків аварії потягу з токсичними речовинами на Львівській залізниці (2007);
- ліквідації наслідків пожежі на артилерійських складах Міністерства оборони в м. Новобогданівка Запорізької області (2004, 2006), м. Лозова Харківської області (2008);
- ліквідації наслідків катастрофи російського літака Ту-154 в Донецькій області (2007);
- ліквідації наслідків повені у західних областях України (2008);
- локалізації масових заворушень у м. Мітровиця Автономного Краю Косово, у ході яких зазнала тяжких поранень група українських миротворців (2008);
- виконання завдань у складі миротворчого персоналу у зонах бойових дій у Косово, Ліберії, Східному Тиморі тощо (2003–2013);
- ліквідації наслідків дорожньо-транспортних пригод з людськими жертвами у Луганській та інших областях (2011);
- ліквідації наслідків аварій на шахтах в Донецькій та Луганській областях (2009–2011);
- розслідування та локалізації наслідків терористичного акту в м. Дніпропетровськ (2012);
- забезпечення заходів з охорони громадського порядку під час виборів до Верховної Ради України (2002, 2006, 2007, 2012), Президента України (1999, 2004, 2010);
- протидії злочинності, особливо у ході затримання небезпечних, озброєних осіб, проведення оперативних заходів та слідчих дій (постійно).

Така специфіка професійної діяльності висуває додаткові вимоги до професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в ОВС. Його головним завданням є оцінка професійної придатності кандидата і довгостроковий прогноз успішності адаптації та ефективності його діяльності в екстремальних та надзвичайних умовах з урахуванням професійно-кваліфікаційних характеристик [2].

Виклад основного матеріалу. Психологічна діагностика пропонує великий арсенал зарубіжних та вітчизняних методів дослідження особистості відповідно до мети обстеження. Але не завжди вони допомагають психологові ефективно вирішити поставлені завдання. Так, наприклад, деякі зарубіжні тести не адаптовані до особливостей вітчизняного соціокультурного, мовного середовища, що надто ускладнює ефективність дослідження. Деякі методики потребують значного часу виконання піддослідним і тривалої обробки результатів психологом, що за сучасних умов існування психологічної служби в ОВС забезпечити досить складно.

У зв'язку з цим все більше уваги привертають до себе проєктивні графічні методики, що стали популярними порівняно недавно, в 50-х роках ХХ століття, й увійшли до класичних діагностичних засобів. На початку ХХ століття виник інтерес до дитячого малюнка у російських вчених: В.К. Воронова, Ф. Чада, О.М. Кучаєнка, І.Д. Єрмакова, П.І. Коропова, Я.М. Когана, М.О. Рибнікова. У кінці ХХ століття проблемі застосування малюнкових технік для дослідження особистості присвячені праці багатьох відомих вчених: Ю.С. Савченко, Г.Т. Хоместаускас, В.С. Мухіна, О.С. Романова, О.Ф. Потьомкіна, Т.С. Яценко та ін.

Українським вченим С.І. Яковенком здійснено апробацію, валідацію та запропоновано діагностичний комплекс із двох проєктивних методик для експрес-діагностики агресивності, зокрема, кандидатів на службу, навчання у ВНЗ МВС та працівників ОВС [3, С. 220–224].

Малюнок та його подальша інтерпретація стали широко розповсюдженими, оскільки вони прості у застосуванні, цікаві для виконання піддослідним, базуються на проєктивному підході. Через невизначеність, неоднозначність використовуваних стимулів, відсутність обмежень у виборі варіантів відповіді та їх оцінки як правильних і неправильних, малюнкові тести допомагають обійти багато захисних реакцій і при уважному розгляді дозволяють отримати максимально достовірну, часом дуже важливу інформацію.

З метою підвищення якості відбору та виявлення осіб, які за своїми психофізіологічними та психологічними якостями є найбільш придатними для діяльності в екстремальних та надзвичайних ситуаціях, службою психологічного забезпечення УМВС України в Черкаській області запропоновано використання на етапі психодіагностичного вивчення власної розробленої методики «Я в екстремальній ситуації». Для її розробки було опрацьовано ряд наукових джерел, переважно – роботи Т.С. Яценко [4–7].

Дана методика протягом 2011 року успішно апробована підрозділами психологічного забезпечення ГУМВС, УМВС в АР Крим, областях, на транспорті тощо у професійно-психологічному відборі кандидатів на службу в ОВС і з 2012 року включена до переліку методик, які використовуються службою психологічного забезпечення МВС України для здійснення вивчення індивідуальних особливостей кандидатів на службу та працівників ОВС.

Методика є невербальною проєктивною методикою. Кандидатам пропонується намалювати рисунок на тему: «Я в екстремальній ситуації». Для виконання завдання рекомендовано використовувати чистий лист паперу та олівець. Час виконання обмежується 10 хвилинами.

Особа, яка виконує тест, отримує від психолога наступну інструкцію: «Вам пропонується намалювати рисунок на тему: «Я в екстремальній ситуації». Пригадайте, в якій екстремальній ситуації Ви перебували, які емоції Ви при цьому відчули та як реагували. У випадку, якщо Ви не потрапляли в таку ситуацію, то уявіть, яка саме ситуація могла б бути для Вас екстремальною. Пережиту чи уявну ситуацію та себе в ній необхідно відобразити на папері, Ваші художні здібності та техніка виконання малюнка не оцінюються».

На думку авторів, аналізуючи та інтерпретуючи психомалюнок кандидата, у психолога є можливість визначити, яка екстремальна ситуація є для респондента стресогенною. За змістом малюнків можна отримати важливу інформацію щодо готовності кандидата діяти у складних та напружених умовах, його реакцій на ці ситуації і можливості переносити сильний вплив стресорів. Додаткова інформація може стосуватися

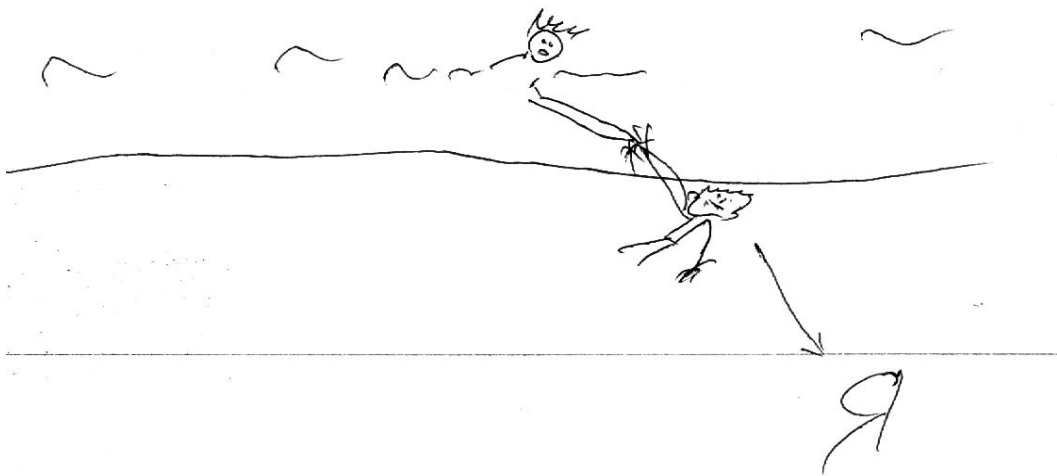
емоційної зрілості кандидата, його вольового потенціалу тощо.

Якісний аналіз психомалюнка дає змогу психологу передбачити тип поведінки респондента в нестандартних, екстремальних ситуаціях за такими основними критеріями як **адекватність або неадекватність** сприйняття ситуації як екстремальної та його **конструктивна активність**¹, **необґрунтована ризикованість** (схильність до невиправданого ризику)² чи **пасивність** у вирішенні ситуації.

¹ Конструктивна активність – активність, що спрямована на подолання ситуації, враховуючи реальну оцінку її наслідків, характер ситуації, власні можливості тощо.

² Необґрунтована ризикованість може визначатися у випадку, якщо є очевидні інші шляхи більш

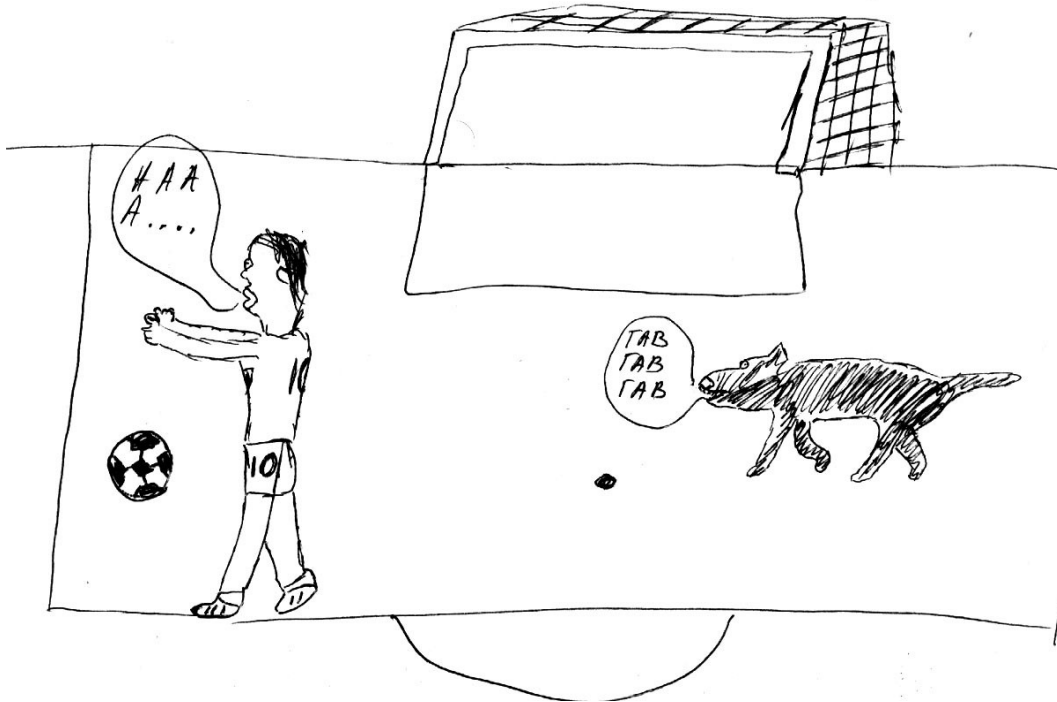
² Необґрунтована ризикованість може визначатися у випадку, якщо є очевидні інші шляхи більш простого вирішення ситуації, що трапилась, а респондент обирає більш ризикований шлях.

Шкала «Адекватність – неадекватність». Здійснюється аналіз розуміння респондентами змісту екстремальних ситуацій, відповідність їх уявлення про «екстремальність» особливостям можливих екстремальних ситуацій, пов'язаних з виконанням службових обов'язків у майбутньому.

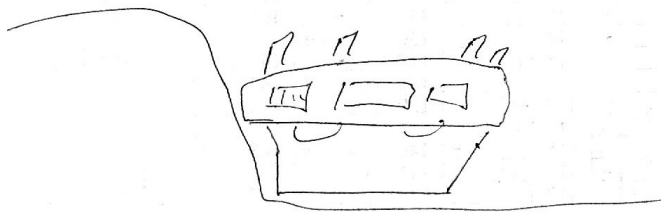
Неадекватність констатується за умови недостатнього або викривленого уявлення респондентів про екстремальні ситуації та поведінку в них. У психомалюнках часто діагностується нереальне співвідношення рівня власних домагань із наявними можливостями, здібностями, невідповідність індивідуально-психологічних особливостей специфіці обраної професії тощо.

Шкала «Необґрунтована ризикованість – конструктивна активність – пасивність». Необґрунтована ризикованість дій у малюнках вбачається, коли респондент свідомо прагне відчути ризик та гострі переживання, потрапити в емоційно насичену обстановку, любить перебувати в діяльності, де можна відчути бурхливий прояв емоцій, але при цьому можуть існувати простіші способи виходу із проблемної ситуації. В екстремальних ситуаціях у стилі поведінки респондентів, у яких виражена необґрунтована ризикованість у діях, можливі прояви неконструктивної активності, яка буде більшою мірою спрямована на зосередженість на власних переживаннях. При виконанні службових завдань у таких осіб ймовірні прояви ригідності, безініціативності чи навпаки, тривожності, бентежності.

Конструктивна активність діагностується психологом у випадках, коли зміст малюнка свідчить, що активність, сміливість, рішучість респондента спрямовані саме на вирішення ситуації, яку зображено. Висока вірогідність, що респонденти, які зображають конструктивну активність у психомалюнках, будуть зберігати організовану поведінку, здатність витримувати емоційні навантаження та швидкість реакції при виконанні службових обов'язків.

Пасивність дій – оцінюється у випадках, в яких вбачається усвідомлення екстремальної ситуації, проте у психомалюнку відсутня виражена реакція чи спрямованість на подолання труднощів або вирішення завдання. За результатами аналізу цих психомалюнків, з достатньо високою ймовірністю можна прогнозувати, що кандидат на службу (роботу) в ОВС в екстрема-

льних ситуаціях також буде проявляти бездіяльність та різноманітні неконструктивні прояви у поведінці, наприклад: паніки, засмученості, схильності до тривалих роздумів, мінливості і незібраності, що у цілому може свідчити про нездатність до самостійної оцінки дій і результатів своєї діяльності, знижений вольовий потенціал, недостатню емоційну стійкість.

Таким чином, при інтерпретації результатів для здійснення прогнозу поведінки майбутнього працівника міліції в екстремальній ситуації, психолог за результатами аналізу психомалюнка повинен відповісти на наступні основні питання:

- а) наскільки ситуація, що зображена кандидатом, є насправді екстремальною, враховуючи специфіку майбутньої професійної діяльності кандидата;
- б) наскільки активність майбутнього працівника міліції може буде конструктивно спрямована на вирішення подібної ситуації.

Позитивний результат за шкалами «адекватність» та «конструктивна активність» свідчить про адекватне сприйняття кандидатом складності екстремальної ситуації та спрямування його активності на конструктивний вихід з неї.

Для аналізу шкал «адекватність – неадекватність» та «необґрунтована ризикованість – конструктивна активність – пасивність» розроблено типові приклади оцінювання малюнків. Враховуючи те, що натепер відомості про інтерпретацію психомалюнків віднесені до інформації, яка в системі МВС України має обмежений доступ (гриф «для службового користування»), їх повне висвітлення у статті є неможливим.

Отриманий досвід використання методики засвідчив необхідність обов'язкового проведення психологом після завершення малюнка співбесіди з особою, що проходила вивчення, з метою уточнення змісту намальованого, отримання роз'яснення автора щодо кожного його елемента. Лише після цього психологом робляться остаточні висновки та оцінки за підсумками виконання малюнка.

У ході співбесіди пропонується використовувати питання за типом роботи з методикою «Неіснуюча тварина». Наприклад: «Назвіть намальований сюжет, дайте характеристику героям ситуації», «Що кожен з них відчуває?», «Що роблять основні персонажі?» тощо.

Наводимо приклади організації співбесіди для уточнення результатів.

Питання, що задає психолог для уточнення результатів за шкалою **«Адекватність – неадекватність»:**

- Які Ваші дії в даній екстремальній ситуації?
- Де саме Ви знаходитесь (якщо на малюнку багато людей, наприклад, гасять пожежу)?
- Що Ви будете робити в першу чергу в даній ситуації?
- Чи скористаєтесь Ви допомогою інших людей?
- Чи покличете Ви на допомогу?
- Яку відстань Ви будете тримати між собою і злочинцем? Чи застосуєте Ви зброю? Куди Ви будете цілитись (якщо кандидат намалював протистояння з озброєним злочинцем)?

Питання, що уточнюють результати за шкалою **схильності до ризику:**

- Що є для Вас ризиком?

- Пригадайте ситуації (наведіть приклад із свого життя), коли Ви реально ризикували, йшли на ризик?

- Що Ви відчуваєте, коли йдете на ризик?

- Чим Ви керуєтесь в екстремальних ситуаціях?

Під час спілкування психологу потрібно зосередитись не лише на змісті відповідей, але й на стилі розповіді респондента, його інтонації, гучності його голосу, міміці, жестах та тому, які при цьому відбуваються психоемоційні зміни в поведінці особи, що тестується.

Психологи МВС, які використовують зазначену методикку, вважають, що важливою особливістю в її інтерпретації є гендерний розподіл, тому необхідно виважено підходити до питання оцінювання образів, зображених на малюнках. Це пов'язано з тим, що останнім часом жінки оволодівають «чоловічими» професіями та досить ефективно виконують службові обов'язки на таких посадах як: слідчий, оперуповноважений, дільничний інспектор міліції, патрульний, де стикаються з можливою небезпекою. Тому, аналізуючи зміст малюнків, виконаних як жінками, так і чоловіками, необхідно співставляти їх індивідуально-типологічні якості, гендерні особливості, виявлені у психомалюнку, із психограмою конкретної міліцейської професії.

Також при обробці результатів обстеження необхідно враховувати загальні положення інтерпретації будь-якого малюнкового тесту, а саме потрібно звертати увагу на те, як розміщено малюнок на аркуші (зверху, в центрі, внизу, в лівій, правій частині); на загальний вигляд малюнка (мінімальна кількість деталей, надмірна кількість деталей, детальне або схематичне промальовування деталей); на інтенсивність контурів малюнка та штриховки; на техніку виконання (акуратна, наявність стирань і виправлень, схематична, малюнок намальований з легкістю без особливої протидії); на розмір малюнка (непропорційно великі деталі, непропорційно малі) тощо [1].

На наш погляд, діагностична цінність методики полягає у можливості відбору на посади ОВС саме таких осіб, які адекватно сприймають екстремальні ситуації та здатні спрямувати власну активність, сміливість та рішучість у конструктивне русло для їх вирішення. Психомалюнок дозволяє виявити особистісні страхи, тривоги, які пов'язані з перебуванням в екстремальних ситуаціях; внутрішні мотиви і притаманний кандидату стиль поведінки у стресовому стані, що є важливими складовими психологічної готовності до служби в органах внутрішніх справ.

Подальша апробація та валідація тесту триває.

Висновки. Питання про застосування проєктивних методик у вітчизняній психології залишається дискусійним. Проте на сучасному етапі розвитку практичної психології та психологічної служби в системі МВС актуальним є питання пошуку й розробки нових методів діагностики. Тому, на нашу думку, першочерговим об'єктом уваги мають стати саме проєктивні методики, що своєю багаторічною історією довели здатність до вирішення багатьох завдань у прикладній психології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венгер А. Л. Психологические рисуночные тесты : Иллюстрированное руководство / Венгер А. Л. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 160 с.

2. Наказ МВС України № 842 від 28.07. 2004 року «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України». – К. : МВС України, 2004. – 90 с.
3. Психологічні технології в діяльності правоохоронних органів : матеріали VIII між нар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 27 квітня 2012 року). – Донецьк : Донецький юридичний інститут МВС України, 2012. – 228 с.
4. Яценко Т. С. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубинно-психологический аспект) / Яценко Т. С., Кмит Я. М., Мошенская Л. В. – М. : СИП РИА, 2000. – 193 с.
5. Яценко Т. С., Кмит Я. М., Алексеенко Б. Н. Активное социально-психологическое обучение: теория, процесс, практика : [навчальний посібник] / Яценко Т. С., Кмит Я. М., Алексеенко Б. Н. – Хмельницький : НАПВУ ; М. : СИП РИА, 2002. – 792 с.
6. Яценко Т. С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика [на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків] / Яценко Т. С., Чобітько М. Г., Доцевич Т. І. A drawing in psychocorrecting activity of practical psychologist [on the material from thematic drawings set psychoanalysis] (укр., англ.) – Черкаси : Брама, 2003. – 216 с.
7. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції : активне соціально-психологічне навчання : [навч. посіб.] / Яценко Т. С. – К. : Вища шк., 2004. – 679 с.

УДК 159.96

Данилова С.В., старший преподаватель, Частное Высшее Учебное Заведение Донецкий Институт Социального Образования

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ И МЕХАНИЗМЫ ОЦЕНИВАНИЯ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ

Стаття містить стислий огляд теоретичних і методологічних засад вивчення психологічних складових і механізмів оцінювання надзвичайних ситуацій фахівцями ризиконебезпечних професій.

Ключові слова: надзвичайні ситуації, оцінювання ситуації, сприйняття ситуації.

Статья содержит краткий обзор теоретических и методологических основ изучения психологических составляющих и механизмов оценивания чрезвычайных ситуаций специалистами рискоопасных профессий.

Ключевые слова: чрезвычайные ситуации, оценивание ситуации, восприятие ситуации.

Постановка проблемы. В отечественной психологии создан достаточно основательный базис для анализа процесса оценки, интерпретации, восприятия человеком чрезвычайной ситуации (ЧС); результатом такого анализа является вывод о степени контролируемости и опасности ситуации. Понимание закономерностей происходящих процессов, знание правил поведения в чрезвычайных ситуациях является главным фактором прогнозирования и ликвидации ЧС.